

Փորձարարական և տեսական հոդվածներ • Экспериментальные и теоретические статьи •
• Experimental and theoretical articles •

Հայաստանի կենսաբ. հանդես, 1(66), 2014

ԼՈՐԻ ՍԱՐԱՀԱՐԹԻ ԼՃԵՐԻ ՀԱԶՎԱԳՅՈՒՑ ԲՈՒՍԱՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Ա.Ա. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

*Վանաձորի պետական մանկավարժական ինստիտուտ
arusyaktumanyan@mail.ru*

Բերվում են տվյալներ Լոռու սարահարթի 11 լճերում աճող ջրաճահճային բույսերի 31 հազվագյուտ տեսակների տարածվածության և պոպուլյացիաների վիճակի վերաբերյալ: Դրանցից 8 տեսակներ գրանցված են ՀՀ Բույսերի Կարմիր գրքում, իսկ 11-ը Հայաստանում ունեն սահմանափակ արեալ և հանդիպում են միայն այս լճերում:

Լոռու սարահարթ – ռելիկտային լճեր – ջրաճահճային ֆլորա – հազվագյուտ տեսակներ

Приводятся сведения о распространении и состоянии популяций 31 вида редких водно-болотных растений, произрастающих в 11 озерах Лорийского плоскогорья. Из них 8 видов занесены в Красную книгу растений РА, а 11 в Армении имеют очень ограниченный ареал и встречаются только в этих озерах.

Лорийское плоскогорье – реликтовые озера – водно-болотная флора – редкие виды

Data on the distribution and population 31 species of rare wetland plants growing 11 lakes in Lori plateau are presented. Of these 8 species are included in the Red Book of plants of Armenia, and 11 species in Armenia have a very limited range and are found only in these lakes.

Lori plateau – relic lakes – wetland flora – rare species

Լոռու սարահարթը գտնվում է Հյուսիս-Արևմտյան Հայաստանում և ամբողջությամբ մտնում է համանուն վարչական մարզի և Լոռու ֆլորիստիկական շրջանի մեջ [8]: Այն գտնվում է 1300-1500 մ բարձրությունների վրա և շրջապատված է արևմուտքից Ջավախքի լեռնաշղթայով, հարավից՝ Բազումի, արևելքից՝ Վիրահայոց լեռների մեջ մտնող Լեջանի և Լավվարի լեռնաշղթաներով: Սարահարթը հատում են Չորագետ–Տաշիր գետերը, որոնց միջև գտնվում են մեր ուսումնասիրած լճերի մեծ մասը:

Լոռու լճերի ֆլորան և բուսականությունը 1931-1932 թթ. առաջին անգամ ուսումնասիրել է Թախթաջյանը [7]: Նրա կողմից ուսումնասիրված 6 լճերում գրանցվել են մոտ 50 տեսակ բարձրակարգ բույսեր, այդ թվում Հայաստանի համար նոր *Salvinia natans* L. [7], [9] և հազվագյուտ *Nymphoides peltata* (S.G.Gmel.) O. Kuntze, *Hippuris vulgaris* L., *Elatine alsinastrium* L. տեսակները:

Լոռու լճերի ֆլորայի և բուսականության ուսումնասիրություններ կատարել է Հայաստանի ջրաճահճային ֆլորայի հայտնի հետազոտող Բարսեղյանը: Նրա աշխատանքներում բերվում են մի շարք հետաքրքիր տվյալներ ջրաճահճային բույսերի նոր և հազվագյուտ տեսակների վերաբերյալ:

Լոռու սարահարթի ջրաճահճային բույսերի ուսումնասիրությունը կատարվել է նաև «Հայաստանի ֆլորան» (1954-2010) աշխատության մշակման համար իրականացված բազմաթիվ գիտարշավների ընթացքում: Սակայն այդ աշխատանքները եղել են ընդհանուր և չեն կենտրոնացել միայն Լոռու սարահարթի ջրաճահճային բույսերի գույքագրման վրա:

Նյութ և մեթոդ: Աշխատանքի համար հիմք են հանդիսացել մեր հետազոտությունները և Լոռու սարահարթի 11 լճերից 2007-2012 թթ. ընթացքում մեր կողմից կատարված նկարագրություններն ու հավաքված հերթադրումային նյութերը, որոնց գիտական մշակումը կատարվել է ՀՀ ԳԱԱ Բուսաբանության ինստիտուտի «Բույսերի կարգաբանության և բույսերի աշխարհագրություն» բաժնում (ERE), որտեղ էլ ներկայումս դրանք պահպանվում են: Ինչպես նաև օգտագործվել են վեր նշված ինստիտուտում և Երևանի պետական համալսարանի կենսաբանական ֆակուլտետում (ERCB) պահպանվող հերթադրումային հավաքածուների համապատասխան օրինակները:

Լոռու սարահարթի լճերի ջրաճահճային ֆլորայի մեր հատուկ ուսումնասիրությունները կատարվել են սկսած 2007 թ-ից: Ուսումնասիրվել են 11 լճերի ջրաճահճային ֆլորան: Այդ լճերն են. Երկար Լիման, Պարզ Լիման, Կոնսկի Լիման, Սարատովկայի լիճ (տեղական անունը՝ «Болото 7-ое»), Նովոսելցովո, Պյատաչևո, Շուշանայիճ (Ուրասար, Կույբիշև), Ստեփանավան – Մեծ, Ստեփանավան – Փոքր, Ստեփանավան – Միջին, Ստեփանավան – Տաշիր ավտոմայրուղու աջ կողմի լիճ: Դաշտային ուսումնասիրությունները, դիտողությունները և հերթադրումային նյութերի հավաքները կատարվել են երթուղային (մարշրուտային) և ստացիոնար մեթոդներով: Դաշտային դիտողությունների ընթացքում նշվել են բույսերի հանդիպման հաճախականությունը, պոպուլյացիաների խտությունը, առանձին դեպքերում առանձնյակների թվաքանակը, բույսերի վիճակը, ինչպես նաև հազվագյուտ տեսակների համար, բույսագրվել է բուսականության ընդհանուր վիճակը և արժևորվել են անհետացման հնարավոր վտանգները:

Արդյունքներ և քննարկում: Համաձայն մեր ընդհանրացված տվյալների, գրանցվել են 178 տեսակ, որոնք պատկանում են 34 ընտանիքների 78 ցեղերին [13]: Այս աշխատանքում մենք կանգ ենք առնում բուսաշխարհագրական տեսակետից առավել հազվագյուտ և հետաքրքիր 31 բուսատեսակների վրա:

Սկզբից նշում ենք այն տեսակները, որոնք Հայաստանում հանդիպում են միայն Լոռու սարահարթի լճերում: Դրանք ստորև բերվող 11 տեսակներն են:

Carex appropinquata Schum. – Տիպիկ Եվրո-սիբիրական տեսակ է, որը լայն տարածված է Եվրոպայում և Սիբիրում, լավ է ներկայացված Կովկասում և իր տարածումով հասնում է մինչև Անատոլիա, սակայն Հայաստանում շատ հազվագյուտ է: Հավաքվել է միայն մեկ անգամ Բարսեղյանի կողմից Կույբիշևի մոտ գտնվող լճից 1957 թ.-ին (ERE 69807, 121160): Մինչև հիմա այլևս չի հավաքվել, մեր կողմից նույնպես չի հայտնաբերվել և նրա պոպուլյացիայի այժմեական դրությունը անհայտ է: Հնարավոր է տեսակը արդեն անհետացել է:

C. bohémica Schreb. – Պալեարկտիկական տեսակ է, որի ընդհանուր արեալն է՝ Միջին և Հարավային Եվրոպա (հազվադեպ), Հարավային և Արևելյան Սիբիր, Հեռավոր Արևելք, Միջին Ասիա, Մոնղոլիա, Չինաստան, Հյուսիսային Կորեա, Ճապոնիա: Կովկասում հայտնաբերվել է միայն Լոռու սարահարթի լճերում [6]:

Հավաքվել է Բարսեղյանի [5] կողմից 1955-1973 թթ. ընթացքում Ժանգոտ – գյուղ, Լոդկա – գյուղ և Կրուգոնե լճերից (ERE 88022, 88023, 157180, 66722, 66793-66797, 101216-10129): Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես վտանգված տեսակ (EN):

Chamaenerion dodonaei (Vill.) Kost. – Եվրո-կովկասյան տեսակ, ունի տարածման հետևյալ արեալը՝ Կովկաս (Նախակովկաս, Արևմտյան, Կենտրոնական և Հարավային Անդրկովկաս), Հյուսիսային և Հարավային Եվրոպա, Միջերկրածովյան ավազան, Անատոլիա: Ըստ «Հայաստանի ֆլորան» աշխատության [2]՝ տեսակը Հայաստանում հանդիպում է նաև Շիրակի ֆլորիստիկական շրջանում, սակայն հերթադրումային հավաքը ERE-ում բացակայում է: Լոռու ֆլորիստիկական շրջանում հավաքվել է Հախվերդովի և Միրզոևայի կողմից 1952 թ.-ին (ERE 124700, 124701, 141394), այնուհետև 33 տարի անց Ավետիսյանի կողմից (ERE 137525): Մեր հավաքը հաստատում է տեսակի առկայությունը Սարատովկայի լճում (ERE 185051), սակայն պոպուլյացիան շատ սակավաթիվ է, և մեր կողմից հայտնաբերվել է ընդամենը 20-30 բույսեր: Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես վտանգված տեսակ (EN):

Comarum palustre L. – Հոլարկտիկական տեսակ է, որի ընդհանուր արեալը ընդգրկում է՝ Կովկաս (Արևմտյան Կովկաս, Աջարիա և Արևմտյան Վրաստան), Ատլանտյան, Կենտրոնական և Հարավ-արևելյան Եվրոպա, Սկանդինավյան թերակղզի, Սիբիր (ամենուրեք, ընդհուպ մինչև Արկտիկա), Մոնղոլիա, Չինաստան, Ճապոնիա:

«Հայաստանի ֆլորան» աշխատության մեջ [11] տեսակը բերվում է նշվելով «Հնարավոր է գտնվի Հայաստանում», սակայն 1957 թ.-ին հայտնաբերվել է Բարսեղյանի կողմից Կույբիշևի մոտ գտնվող լճում (ERE 168378, 168379):

Lycopus exaltatus L. f. – Պալեարկտիկական այս տեսակը ունի ընդհանուր տարածման հետևյալ արեալը. Կովկաս (Նախակովկաս, Կենտրոնական Անդրկովկաս), Եվրոպա, Սիբիր, Միջին և Կենտրոնական Ասիա: Բավականին մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում այն փաստը, որ տեսակը Հայաստանում հայտնաբերվել է Շելկովնիկովի կողմից 1922 թ-ին (ERE 95291), կրկին հավաքվել է միայն 63 տարի հետո Խանջյանի կողմից 1985 թ-ին (ERE 129238): Պոպուլյացիայի այժմեական դրությունը անհասկանալի է, քանի որ հետազայում չի հավաքվել և մեր կողմից ևս հայտնաբերված չէ: Հնարավոր է կապված տեսակի կենսաբանական և էկոլոգիական առանձնահատկությունների հետ այն ամեն տարի չի ծաղկում:

Nymphaea alba L. – Պալեարկտիկական այս տեսակը ունի տարածման հետևյալ արեալը՝ Կովկաս, Եվրոպա, Սիբիր: Արդի ժամանակաշրջանում աճում է միայն Լոռու ֆլորիստիկ մարզում, որտեղից հավաքվել է տարբեր հետազոտողների կողմից սկսած 1930 թ-ից, ինչպես նաև մեր կողմից՝ Պարզ Լիմանից, Երկար Լիմանից, Կոնսկի Լիմանից, Սարատովկայի լճից և Շուշանալճից (ERE 185229–185231, 185043–185050): Տեսակը (ինչպես *Nymphaea candida*) նշվել է նաև Ապարանի ֆլորիստիկ շրջանի համար [8], սակայն վերջին 70–80 տարիների ընթացքում այնտեղ այլևս չի հայտնաբերվել: Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես վտանգված տեսակ (EN):

Nymphoides peltatum (S.G. Gmel.) O. Kuntze. – Պալեարկտիկական այս տեսակը ունի ընդհանուր տարածման հետևյալ արեալը՝ Կովկաս, Եվրոպա, Միջերկրածովյան ավազան, Անատոլիա, Միջին, Կենտրոնական և Արևելյան Ասիա, Իրան: Ուսումնասիրվող տարածքից տեսակը հավաքվել է տարբեր հետազոտողների կողմից սկսած 1920 թ-ից, այդ թվում նաև մեր կողմից՝ Նովոսելցովո, Կոնսկի Լիման, Պյատաշոկ, Ստեփանավանի-Մեծ, Ստեփանա-վանի-Միջին, Ստեփանավանի-Փոքր լճերից և Ստեփանավան-Տաշիր ավտոմայրուղուց աջ գտնվող լճից (ERE 185228, 185039–185042):

Peplis alternifolia M. Bieb. – Պալեարկտիկական այս տեսակը ունի տարածման հետևյալ արեալը՝ Կովկաս (Հարավ-Արևմտյան, Հարավային Անդրկովկաս), հարավ և հարավ-արևելյան Եվրոպա, Բալկանիա, Անատոլիա, Միջին Ասիա: Հայաստանում շատ հազվագյուտ տեսակ է և հավաքվել է միայն մեկ անգամ Բարսեղյանի կողմից 1958 թ-ին (ERE 66724, 66725): Հետազայում տեսակը չի հավաքվել և մեր կողմից նույնպես չի հայտնաբերվել: Չի բացառվում որ այս տեսակը ևս անհետացած լինի:

Salvinia natans (L.) All. – Պալեարկտիկական այս տեսակը ունի տարածման հետևյալ արեալը՝ Կովկաս, Եվրոպա, Սիբիր, Հյուսիսային Ասիա, Հեռավոր Արևելք, Հյուսիսային Աֆրիկա, Հյուսիսային Չինաստան, Հնդկաստան, Հյուսիսային Ամերիկա: Առաջին անգամ հավաքվել է Թախթաջյանի կողմից 1932 թ-ին, այնուհետև տարբեր հետազոտողների կողմից: 1973 թվականին հավաք կատարվել է Բարսեղյանի, իսկ արդեն 2010–11 թթ մեր կողմից՝ Երկար Լիմանից (ERE 178355–183160): Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես կրիտիկական վիճակում գտնվող տեսակ (CR): Տեսակը ընդգրկված է Բերնսկի կոնվենցիայի հավելվածում և նրա բնակատեղը պահպանման կարիք ունի:

Schoenoplectus supinus (L.) Pall. – Պալեարկտիկական այս տեսակը ունի տարածման հետևյալ արեալը՝ Կովկաս (Արևմտյան Նախակովկաս, Հարավային Անդրկովկաս), Եվրոպա, Սիբիր, Միջերկրածովյան ավազան, Անատոլիա, Միջին և Կենտրոնական Ասիա, Հյուսիսային Աֆրիկա, Իրան: Ըստ «Հայաստանի ֆլորան» աշխատության [12]՝ տեսակը նշվում է (Лори, между Оран-Лори и Калинино, по данным Фл.Армении, 2001, 10: 439), սակայն հերքարիումային նյութը բացակայում է (ERE), և ապացույցներ չկան: Պոպուլյացիայի դրությունը անհայտ է, աճման կոնկրետ վայրը նույնպես անհայտ է:

Utricularia minor L. – Տեսակը բազմառեզիոնալ է և ունի ընդհանուր տարածման հետևյալ արեալը՝ Կովկաս, բարեխառն և տրոպիկական Եվրասիա և Հյուսիսային Ամերիկա: Ըստ գրականության տվյալների [7] առաջին անգամ Հայաստանից հավաք կատարվել է Տրոյցկիի կողմից (1926): Մեր կողմից հավաքվել են հերքարիումային օրինակներ Շուշանալճից, Պարզ Լիմանից և Սարատովկայի լճից (ERE 185036–185038): Քանի որ գրականության տվյալները ապացուցված չեն հերքարիումային նյութով, մեր հավաքները հաստատեցին այս տեսակի առկայությունը:

Հետազոտվող տարածքում առկա են նաև մի շարք հազվագյուտ տեսակներ, որոնք բացի Լոռու ֆլորիստիկ շրջանում հանդիպում են ևս մեկ կամ մի քանի ֆլորիստիկ շրջաններում:

Carex atherodes Spreng. – Հովարկտիկական այս տեսակը ունի տարածման հետևյալ արեալը՝ Կովկաս (Կենտրոնական, Հարավ-Արևմտյան և Հարավային Անդրկովկաս), Հյուսիսային և Միջին Եվրոպա (հազվադեպ), Սիբիր, Անատոլիա, Միջին Ասիա, Մոնղոլիա, Չինաստան, Հյուսիսային Ամերիկա: Հայաստանում տեսակը տարածված է Լոռու, Ապարանի և Իջևանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Լոռու ֆլորիստիկ շրջանից առաջին անգամ հավաքվել է 1957 թ-ին Բարսեղյանի (ERE 69794-69796, 122089), այնուհետև 1985 թ-ին Խանջյանի կողմից (ERE 133433, 133434): Մեր կողմից հաստատվել է այս տեսակի տարածվածությունը Կոնսկի Լիմանում և Սարատովկայի լճում (ERE 185006-185008), որի պոպուլյացիաները առավել լավ են արտահայտված Սարատովկայի լճում՝ մասնավորապես հարավային և արևմտյան հատվածներում, իսկ Կոնսկի Լիմանում պոպուլյացիաներ առկա են լճի գրեթե բոլոր կողմերում, բացառությամբ հյուսիս արևելյանը:

Carex disticha Hods. – Բազմառեզիոնալ այս տեսակը ունի տարածման հետևյալ արեալը՝ Կովկաս, Միջին և Հարավային Եվրոպա, Միջերկրածովյան ավազան (հազվադեպ), Սիբիր, Անատոլիա, Միջին Ասիա, Ավստրալիա (ընդգրկված է), Հյուսիսային Ամերիկա: Հայաստանում տեսակը տարածված է Լոռու, Ապարանի, Սևանի և Զանգեզուրի ֆլորիստիկ շրջաններում: Լոռու ֆլորիստիկ շրջանից հավաքվել է միայն Բարսեղյանի կողմից 1957-1960 թթ. (ERE 69782, 69783, 121162): Մեր կողմից հաստատվել է տեսակի տարածվածությունը միայն Կոնսկի Լիմանում (ERE 185009, 185010), որի պոպուլյացիաները արտահայտված են լճի միայն հարավային և արևմտյան հատվածներում, ընդ որում շատ քիչ:

Juncus tenuis Willd. – Հովարկտիկական այս տեսակը ունի տարածման հետևյալ արեալը՝ Կովկաս (Արևմտյան Կովկաս, Արևմտյան և Հարավային Անդրկովկաս), Սկանդինավյան թերակղզի, Հյուսիսային Եվրոպա, Միջերկրածովյան ավազան, Հյուսիս-Արևելյան Անատոլիա (հազվադեպ), Հյուսիսային Ամերիկա: Հայաստանում տեսակը տարածված է Լոռու և Իջևանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Լոռու ֆլորիստիկ շրջանից հավաքվել է 1960-1967 թթ ընթացքում Բարսեղյանի (ERE 93802, 93803, 130230, 132965, 9496-94963), այնուհետև 1985 թ-ին Խանջյանի (ERE 129505, 129506, 132966) կողմից: Մեր հավաքները հաստատում են տեսակի տարածվածությունը Ստեփանավան – Միջին լճում, Պարզ Լիմանում և Սարատովկայի լճում (ERE 185027-185029): Ընդ որում առավել հարուստ պոպուլյացիաներ առկա են Սարատովկայի լճում՝ հարավային և արևմտյան հատվածներում:

Lemna polyrrhiza L. – Բազմառեզիոնալ տեսակ է, որի տարածման արեալն է՝ Կովկաս, Սկանդինավյան թերակղզի, Հյուսիսային և Ատլանտյան Եվրոպա, Միջերկրածովյան ավազան, Անատոլիա, Միջին և Արևելյան Ասիա, Ավստրալիա, Հյուսիսային Ամերիկա: Հայաստանում տարածված է Լոռու, Երևանի և Սևանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Հետազոտվող տարածքից հեբբարիումային հավաք իրականացվել է 1960, 1973 թթ. Բարսեղյանի (ERE 66711, 163738) և 1985 թ-ին Խանջյանի (ERE 130451) կողմից: Մեր հավաքները հաստատել են տեսակի տարածվածությունը Պյատաչոկում և Երկար Լիմանում (ERE 185025-185227): Ընդ որում Երկար Լիմանում այն զբաղեցնում է ափամերձ տարածքներ՝ հարավային, արևմտյան և հյուսիս-արևմտյան հատվածներում, իսկ Պյատաչոկում միախառնված է *Lemna gibba* L. տեսակի հետ և գրեթե ամբողջությամբ ծածկում է լճի մակերեսը:

Myriophyllum verticillatum L. – Բազմառեզիոնալ այս տեսակը ունի տարածման հետևյալ արեալը՝ Կովկաս (Նախակովկաս, Արևմտյան, Արևելյան և Հարավային Անդրկովկաս), Եվրոպա, Սիբիր, Հյուսիսային և Կենտրոնական Ասիա, Հյուսիսային Աֆրիկա, Հյուսիսային և Հարավային Ամերիկա:

Հայաստանում տեսակը տարածված է Լոռու, Ապարանի և Երևանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Լոռու ֆլորիստիկ շրջանում առաջին անգամ հավաքվել է Շելկովնիկովի կողմից 1920 թ-ին (ERE 29247, 29248), այնուհետև Թախթաջյանի՝ 1932 թ-ին (ERE 29249): Եվ արդեն 81 տարի անց մեր հավաքները հաստատել են տեսակի տարածվածությունը Պարզ Լիմանում, Երկար Լիմանում, Կոնսկի Լիմանում, Շուշանալճում և Ստեփանավան – Միջին լճում (ERE 185016-185024): Բոլոր վեր նշված լճերում տեսակը զբաղեցնում է ափից դեպի լճի կենտրոնը 2-7 մ տարածություն, բացառություն է կազմում Ստեփանավան – Միջին լիճը, որտեղ տեսակը տարածված է գրեթե ամբողջ լճում:

Persicaria minor (Huds.) Opiz (= *Polygonum minus* Huds.) – Նոլարկտիկական այս տեսակի տարածման արեալն է՝ Կովկաս, Եվրոպա, Սիբիր, Միջերկրածովյան ավազան, Անատոլիա, Միջին Ասիա, Հեռավոր Արևելք, Կենտրոնական և Արևելյան Ասիա: Հայաստանում հանդիպում է Լոռու և Իջևանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Հետազոտվող տա-րածքից առաջին անգամ հավաք կատարվել է Թախթաջյանի կողմից 1931թ. (ERCB 3618, ERE 19593): Եվ արդեն 82 տարի անց մեր հավաքները հաստատել են տեսակի տարածվածությունը Պարզ Լիմանում, Երկար Լիմանում և Սարատովկայի լճում (ERE 185052-185055): Պարզ և Երկար Լիմաններում գտնվում է միախառնված *Potamogeton* ցեղի ներկայացուցիչների հետ, իսկ Սարատովկայի լճում տեսակի պոպուլյացիան առկա է հարավային և արևմտյան հատվածներում, այն էլ հազվադեպ:

Potamogeton lucens L. – Պալեարկտիկական տեսակ է, որի տարածման արեալն է՝ Կովկաս, Եվրոպա, Սիբիր, Միջերկրածովյան ավազան, Անատոլիա, Միջին Ասիա, Սիբիր, Հյուսիսային Աֆրիկա, Հյուսիսային Իրաք, Արևմտյան Իրան, Մոնղոլիա, արևմտյան Չինաստան: Հայաստանում տարածված է Լոռու, Սևանի, Երևանի և Դարեղեգիսի ֆլորիստիկ շրջաններում: Ուսումնասիրվող տարածքից հավաք կատարվել է 1985 թ. Խանջյանի (ERE 128691, 128692) և 2003 թ-ին Վիտեկի (ERE 164452) կողմից: Մեր հավաքները հաստատել են տեսակի տարածվածությունը Ստեփանավանի – Մեծ, Միջին և Փոքր լճերում (ERE 185056-185058): Այս երեք լճերում էլ տեսակը հարուստ պոպուլյացիաներով է արտահայտված:

Potamogeton trichoides Cham. & Schltdl. – Պալեարկտիկական տեսակ է, որի տարածման արեալն է՝ Կովկաս (Արևելյան և Հարավային Անդրկովկաս, Թալիշ), Եվրոպա, Արևմտյան Սիբիր (հարավ), Միջերկրածովյան ավազան, Անատոլիա, Միջին Ասիա, Աֆրիկա: Հայաստանում տարածված է Լոռու, Երևանի և Սյունիքի ֆլորիստիկ շրջաններում: Հետազոտվող տարածքից առաջին անգամ հավաք իրականացվել է 1985 թ-ին Խանջյանի կողմից (ERE 128825, 130342): Մեր հավաքները հաստատել են տեսակի տարածվածությունը Երկար Լիմանում, Կոնսկի Լիմանում և Պյատաչոկում (ERE 185059-185062): Այս երեք լճերում էլ տեսակի պոպուլյացիաները հանդիպում են հազվադեպ:

Potentilla erecta (L.) Hampe – Նոլարկտիկական տեսակ է, որի տարածման արեալն է՝ Կովկաս, Եվրոպա, Հյուսիսային Ասիա, Հյուսիսային Անատոլիա, Հյուսիսային Ամերիկա: Հայաստանում տարածված է Լոռու և Սյունիքի ֆլորիստիկ շրջաններում: Հետազոտվող տարածքից առաջին անգամ հավաք իրականացվել է 1952 թ. Հախվերդովի ու Միրզոյանի կողմից (ERE 168372, 168373, 168374), այնուհետև 1967 թ. Բարսեղյանի (ERE 168375-168377): Մեր կողմից հաստատվել է տեսակի առկայությունը Սարատովկայի լճում (ERE 185063), ընդ որում հանդիպում է շատ հազվադեպ, մասնավորապես հարավային հատվածներում: Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես կրիտիկական վիճակում գտնվող տեսակ (CR):

Veronica scutellata L. – Նոլարկտիկական տեսակ է, որի տարածման արեալն է՝ Կովկաս, Եվրոպա, Սիբիր, Հեռավոր Արևելք, Անատոլիա, Միջին Ասիա (հազվադեպ հյուսիսում), հյուսիս-արևմտյան Աֆրիկա (Ալժիր), Հյուսիսային Ամերիկա: Հայաստանում տարածված է Լոռու և Դարեղեգիսի ֆլորիստիկ շրջաններում: Հետազոտվող տարածքից 1958, 1963, 1967 թթ. հավաքներ են իրականացվել Բարսեղյանի (ERE 66718, 66719, 67397, 86598, 167323, 90165-90167, 91655-91657, 167324, 94957), այնուհետև 1985 թ-ին Օգանեզովայի (ERE 167325) և Խանջյանի կողմից (ERE 130163): Մեր կողմից հաստատվել է տեսակի առկայությունը Սարատովկայի լճում՝ արևմտյան հատվածում (ERE 185064):

Վերևում բերված 2 խմբերում էլ առկա տեսակները, որոնք հավաքվել են մեր կողմից, հիմնականում Սարատովկայի լճից, կարող են հիմք հանդիսանալ, որ լիճը ընդգրկվի հատուկ պահպանվող տարածքների շարքում: Չնայած նրան, որ առաջարկվել է Լոռու սարահարթի լճերը ընդգրկվեն ազգային էկոլոգիական « Էմերալդ » ցանցի կազմում [10, 14], այնուամենայնիվ այդ լիճը առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի:

Բացի նշված տեսակները, Լոռու սարահարթի լճերում և Հայաստանի մյուս ֆլորիստիկ շրջաններում առկա են մի շարք հազվագյուտ ջրաճահճային տեսակներ, որոնց մասին վկայում են ERE-ում և ERCB-ում պահպանվող հերբարիումային հավաքները և գրական աղբյուրները, սակայն մեր հետազոտությունների ընթացքում այդ տեսակների հայտնաբերումը չհաջողվեց:

Carex diandra Schrank. – Բազմառեգիծ ալյուտեսակի տարածման արեալն է՝ Կովկաս, Եվրոպա, Անատոլիա, Միջին և Կենտրոնական Ասիա, Հյուսիսային Աֆրիկա, Հյուսիսային Ամերիկա, Նոր Զելանդիա: Հայաստանում տեսակը տարածված է Լոռու, Սևանի և Վերին Ախուրյանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Հետազոտվող տարածքից առաջին անգամ 1958 թ-ին հավաք կատարվել է Բարսեղյանի կողմից (ERE 69788, 69805): Հետագայում տեսակի հավաք չի կատարվել:

Carex elata Bell. ex All. – Եվրո-Միջերկրածովյան ալյուտեսակի տարածման արեալն է՝ Կովկաս [Նախակովկաս, Արևմտյան, Կենտրոնական և Հարավային Անդրկովկաս], Սկանդինավիան թերակղզի, Միջին և Հարավային Եվրոպա, Միջերկրածովյան ավազան, Հյուսիս-Արևմտյան Անատոլիա, Հյուսիսային Աֆրիկա, Իրաք, Իրան: Հայաստանում տեսակը տարածված է Լոռու և Սևանի ֆլորիստիկ շրջաններում [12]: Հետազոտվող տարածքից առաջին անգամ 1933 թ-ին հավաքվել է Թախթաջյանի (ERE 12098), այնուհետև 1957-1958 թթ. Բարսեղյանի (ERE 69782-69786, 122091) կողմից: Հետագայում տեսակի հավաք չի կատարվել:

Carex lasiocarpa Ehrh. – Պալեարկտիկական ալյուտեսակի տարածման արեալն է՝ Կովկաս, Միջին Եվրոպա, Սիբիր, Հյուսիս-Արևելյան Չինաստան, Հյուսիսային Կորեա: Հայաստանում տեսակը տարածված է Լոռու և Սևանի ֆլորիստիկ շրջաններում [12]: Տեսակը հայտնի է Գիլլի լճից, սակայն այնտեղից անհետացել է կապված չորացման հետ: Իսկ հետազոտվող տարածքից հավաք կատարվել է 1960 թ-ին Բարսեղյանի կողմից (ERE 69799, 121157): Սակայն հետագայում հավաք չի կատարվել և պոպուլյացիայի դրությունը անհայտ է:

Potamogeton nodosus Poir. – Հոլարկտիկական ալյուտեսակի տարածման արեալն է՝ Կովկաս, Եվրոպա, Միջերկրածովյան ավազան, Ասիա, Աֆրիկա, Հյուսիսային Ամերիկա: Հայաստանում տարածված է Լոռու և Երևանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Հետազոտվող տարածքից առաջին անգամ 1959 թ. հավաք է կատարել Բարսեղյանը (ERE 69412): Հետագայում տեսակի հերթաբերումային հավաք չի կատարվել:

Sagittaria sagittifolia L. – Հոլարկտիկական տեսակ է, որի տարածման արեալն է՝ Կովկաս (Արևմտյան և Արևելյան Նախակովկաս, Անդրկովկաս), Եվրոպա, Սիբիր (հարավ), Միջին Ասիա (հյուսիս), Միջերկրածովյան ավազան, Անատոլիա, հարավ-արևելյան Իրաք, Իրան, Աֆղանստան, Հիմալայան լեռներ, Չինաստան, Ճապոնիա, Հյուսիսային Ամերիկա: Հայաստանում տեսակը տարածված է Լոռու և Երևանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Լոռու ֆլորիստիկ շրջանում առաջին անգամ հավաքվել է 1922 թ. Շելկովնիկովի (ERE 8780, ERCB 18), իսկ այնուհետև՝ 1960 թ. Բարսեղյանի կողմից (ERE 85629): Հետագայում տեսակի հավաք չի կատարվել: Հնարավոր է, որ տեսակը անհետացել է Հայաստանի տարածքից՝ Լոռու սարահարթի լճերի խիտ բուսապատման ու Արարատյան հարթավայրի բրնձի դաշտերի ոչնչացման արդյունքում [4] և պոպուլյացիայի դրությունը անհայտ է: Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես կրիտիկական վիճակում գտնվող տեսակ (CR):

Sagittaria trifolia L. – Պալեարկտիկական տեսակ է, որի տարածման արեալն է՝ Կովկաս (Արևմտյան, Արևելյան և Հարավային Անդրկովկաս, Թալիշ), Աստրախանի շրջան, Սիբիր, Հեռավոր Արևելք, Միջին և Կենտրոնական Ասիա, Իրան, Հիմալայան լեռներ, Հնդկաստան, Հնդկաչին, Չինաստան, Ճապոնիա: Հայաստանում տեսակը տարածված է Լոռու և Երևանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Լոռու ֆլորիստիկական շրջանում առաջին անգամ հավաքվել է 1920 թ. Շելկովնիկովի (ERE 8781), իսկ այնուհետև՝ 1960 թ. Բարսեղյանի կողմից (ERE 85626): Հետագայում տեսակի հավաք չի կատարվել: Հնարավոր է, որ տեսակը անհետացել է և պոպուլյացիայի դրությունը անհայտ է: Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես կրիտիկական վիճակում գտնվող տեսակ (CR):

Sparganium minimum Wall. – Հոլարկտիկական ալյուտեսակի տարածման արեալն է՝ Կովկաս (Կենտրոնական, Հարավ-Արևմտյան և Հարավային Անդրկովկաս), Եվրոպա, Սիբիր, Հեռավոր Արևելք, Անատոլիա (հազվադեպ), Հյուսիսային Ամերիկա: Հայաստանում տեսակը տարածված է Լոռու և Ապարանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Հետազոտվող տարածքից առաջին անգամ 1931 թ. հավաք է կատարվել Թախթաջյանի կողմից (ERE 23568), այնուհետև 1956 թ. Բարսեղյանի կողմից (ERE 69023): Հետագայում տեսակի հավաք չի կատարվել:

Utricularia intermedia Hayne – Հոլարկտիկական ալյուտեսակի տարածման արեալն է՝ Կովկաս (Հարավային Անդրկովկաս), Արևելիկական և Բարեխառն Եվրասիա, Հյուսիսային Ամերիկա: Հայաստանում տեսակը տարածված է Լոռու և Ապարանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Հետազոտվող տարածքից 1957 և 1967 թթ. հավաքներ է կատարվել Բարսեղյանի կողմից (ERE 122614, 122655, 122656):

Ինչպես վեր նշված ներկայացուցիչները, այս տեսակը նույնպես հետազայում չի հերքարիումացվել հետազոտվող տարածքից: Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես վտանգված տեսակ (EN):

Հաջորդ 2 տեսակները ըստ «Հայաստանի ֆլորան» համապատասխան աշխատությունների բերվում են հետազոտվող տարածքի համար, սակայն հաստատող հերքարիումային օրինակներ ERE-ում առկա չեն: Այդ իսկ պատճառով պահանջում են ճշգրտումներ և պարզաբանումներ:

Cirsium depilatum Boiss. & Bal. – Էվկսիյան այս տեսակի տարածման արեալն է՝ Կովկաս (Արևմտյան, Արևելյան և Հարավային Անդրկովկաս), Անատոլիա: Հայաստանում տարածված է Լոռու, Զանգեզուրի և Ապարանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Ըստ «Հայաստանի ֆլորան» աշխատության համաձայն տեսակը Լոռու ֆլորիստիկ շրջանում հավաքվել է Ստեփանավանի շրջակայքից [3]:

Lemna gibba L. – Բազմառեզոգի նալ այս տեսակի տարածման արեալն է՝ Կովկաս, Բարեխառն Եվրասիա, Հյուսիսային և Հարավային Աֆրիկա, Հյուսիսային և Հարավային Ամերիկա: Հայաստանում տեսակը տարածված է Լոռու, Երևանի և Սևանի ֆլորիստիկ շրջաններում: Ըստ «Հայաստանի ֆլորան» աշխատության տվյալների Լոռու ֆլորիստիկ շրջանում տեսակը առկա է [12]: Չնայած նրան, որ նշված 31 հազվագյուտ տեսակներից մեր հավաքներում ներկայումս առկա են միայն 15-ը, իսկ մյուսները դեռևս բացակայում են, այնուամենայնիվ, Լոռու սարահարթի լճերը հարուստ են ջրածահային հազվագյուտ բույսերով, որի մասին վկայում են այլ հետազոտողների կողմից նախկինում կատարված՝ ERE-ում ու ERCB-ում պահպանվող հերքարիումային հավաքները, ինչպես նաև գրական աղբյուրները:

Հազվագյուտ տեսակներից 8-ն ընդգրկված են ՀՀ Բույսերի Կարմիր գրքում [1] որպես վտանգված տեսակներ՝ EN-կատեգորիա (*Carex bohemica* Schreb., *Chamaenerion dodonaei* (Vill.) Kost., *Nymphaea alba* L., *Utricularia intermedia* Hayne) և կրիտիկական վիճակում գտնվող տեսակ՝ CR-կատեգորիա (*Potentilla erecta* L. Hampe, *Sagittaria sagittifolia* L., *S. trifolia* L., *Salvinia natans* (L.) All.): Ընդ որում այդ տեսակներից միայն 4 են առկա մեր հավաքներում:

Թվով 12 տեսակներ, որոնց մեջ են մտնում նաև ՀՀ Բույսերի Կարմիր գրքում գրանցված մյուս 4 տեսակները, ուսումնասիրվող տարածքից չեն հավաքվել մոտ 35-55 տարի, և մեր հետազոտությունները այդ տեսակների հայտնաբերման ուղղությամբ դրական արդյունք չեն տվել: Չի բացառվում, որ այդ տեսակները մեր ֆլորայից անհետացել են: Սակայն համաձայն IUCN (Բնության Պահպանության Միջազգային միություն) կանոնների, բույսի տեսակը կարող է համարվել անհետացած, եթե այն չի հավաքվել բնական աճելավայրերից 100 տարվա ընթացքում: Այդ իսկ պատճառով մենք այդ տեսակները չենք կարող ընդգրկել «Extinct» / «Անհետացած» կատեգորիայում: Այնուամենայնիվ մենք կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է շարունակել դաշտային հետազոտությունները այդ տեսակների հայտնաբերման նպատակով և պարզաբանել նրանց պոպուլյացիաների դրությունը:

Մեծ կարևորություն է ներկայացնում նաև այն փաստը, որ հետազոտվող տարածքի համար բերվում են 3 տեսակների (*Cirsium depilatum* Boiss. & Bal., *Lemna gibba* L. և *Schoenoplectus supinus* (L.) Pall.) առկայության վերաբերյալ տվյալներ ըստ «Հայաստանի ֆլորան» աշխատության համապատասխան հատորների: Սակայն գրականության տվյալը հաստատող հերքարիումային օրինակները բացակայում են, և մեր հետազոտությունները այդ ուղղությամբ դեռևս արդյունք չեն տվել: Հնարավոր է, որ այս տեսակների հերքարիումային օրինակները պահպանվում են Սանկտ-Պետերբուրգի (LE) կամ որևէ այլ հերքարիումային հավաքածուներում, որոնք ներկայումս մեզ համար անհասանելի են:

Այսպիսով, վեր նշվածները հիմք է հանդիսանում ուսումնասիրվող տարածքի լճերի պահպանության անհրաժեշտության և միայն Լոռու սարահարթի լճերում հանդիպող մի շարք հազվագյուտ տեսակների պահպանության կարևորության համար, քանի որ դրանք ենթարկվելով կլիմայական պայմանների փոփոխություններին ու անթրոպոգեն/մարդածին գործոնների ազդեցությանը (տարածքների սեփականաշնորհում, ամբողջական լճային էկոհամակարգերի չորացում, արոտավայրերի ընդլայնում և այլն) կարող են անհետանալ: Հազվագյուտ տեսակների պահպանության առումով, Լոռու սարահարթի բոլոր լճերն էլ արժանի են հատուկ պահպանության, սակայն հաշվի առնելով հերքարիումային հավաքները և գրականության տվյալները, նպատակահարմար է ամենահարուստ ֆլորայով աչքի ընկնող լճերի ընտրությունը և առանձնացումը: Վերջինիս համար առաջարկվում է.

- Շուշանավճի (Ուրասարի մոտ գտնվող լիճ), Պարզ Լիմանի, Կոնսկի Լիմանի, Երկար Լիմանի և Սարատովկայի լճի առանձնացում ու պահպանում, քանի որ վեր նշված հազվագյուտ տեսակների մեծամասնությունը հավաքվել և հերքարիումացվել են այդ լճերից, որոնք էլ հարուստ են բույսերի տեսակային կազմով

- Ստեփանավան – Մեծ, – Միջին, – Փոքր լճերի և Ստեփանավան – Տաշիր ավտոմայրուղուց աջ գտնվող լճի առանձնացում ու ցանկապատում, որպեսզի խոչընդոտվի կենդանիների մուտքը

- Երկար Լիմանի ընդգրկումը որպես Հայաստանում միակ լիճ՝ *Salvinia natans* (L.) All. տեսակի առկայությամբ, իսկ այս տեսակի բնակատեղը համաձայն Բերնսկի կոնվենցիայի անհրաժեշտ հաջորդականության պետք է պահպանել:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Թամանյան Կ., Ֆարվուշ Գ., Նանագուլյան Ս., Դանիելյան Տ. (խմբ.) ՀՀ բույսերի կարմիր գիրք, Երևան, Ջանգալ, 598 էջ, 2010:
2. Аветисян В.Е., Род *Chamaenerion* Seguler (*Onagraceae*), Флора Армении, 6, 151-153, 1973.
3. Аревшатян И.Г., Род *Cirsium* Mill. (*Asteraceae*), Флора Армении, 9, 286-305, 1995.
4. Барсегян А.М. Характерные черты водно-болотной флоры Араратской равнины. Тр. БИН АН АрмССР, вып. 14, с. 79-90, 1964.
5. Барсегян А.М. Водно-болотная флора Армении и ее анализ. Фл., растит. и раст. рес. Армянской ССР, 8, 53-120, 1981.
6. Егорова Т.В. Род *Carex* L. Конспект флоры Кавказа, 2, 214-244, 2006.
7. Тахтаджян А.Л. К познанию водной растительности Лорийской нагорной равнины. Тр. Биол. ин-та Арм. Фил. АН СССР, 1, 19-37, 1939.
8. Тахтаджян А.Л. Флора Армении, 1. Ереван, 290 с, 1954.
9. Туманян А.А. О виде *Salvinia natans* (Salviniaceae) в Армении .Тахтаджяния. вып. 1, Ереван, 189-190, 2011.
10. Файвуш Г.М., Балоян С.А., Варданян Ж.А., Калашян, М.Ю., Таманян К.Г. К вопросу усовершенствования сети особо охраняемых природных территорий Армении. Тахтаджяния. вып.1, Ереван, 185-188, 2011.
11. Федоров А.А., Род *Coturnum* L. (*Rosaceae*), Флора Армении, 3, с. 79, 1958.
12. Ханджян Н.С., Род *Carex* L., *Schoenoplectus* (Rchb.) Palla (*Cyperaceae*), Флора Армении, 10, 412-529, 2001.
13. Ханджян Н.С., Туманян А.А. Конспект водно-болотной флоры озер Лорийского плоскогорья (Армения). Тахтаджяния, вып. 1. Ереван, 178-180, 2011.
14. Fayvush G., Kalashyan M., Tamanyan K., Sahakyan L., Margaryan N., Kandaryan A., Mirzoyan J. Implementation of "Identification of Potential Areas of Environmental Special Conservation Interest in the Republic of Armenia" (ASCI) 2009-2011, Programm Emerald Network in Armenia for 2009-2011. Yerevan, 81 p., 2011.

Ստացվել է 03.05.2013